

Терещенко Діна Акрамівна,
к. держ. упр., доц., доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування,
Харківський національний університет будівництва та архітектури,
м. Харків
ORCID 0000-0003-0633-0097

УДК 331.5:338.1

doi: 10.34213/tp.19.02.26

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЇНИ І РЕГІОНІВ: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Проаналізовано стан трудового потенціалу країни і регіонів в Україні. Особливу увагу приділено аналізу демографічного й освітнього складників трудового потенціалу. Досліджено сучасні тенденції на ринку праці України. Визначено напрями удосконалення механізмів державного управління формуванням, використанням і розвитком трудового потенціалу країни і регіонів в Україні. Доведено, що зазначена проблематика вимагає реалізації комплексної державної політики, спрямованої на розвиток нових якісних характеристик трудового потенціалу з урахуванням інноваційного шляху розвитку світової економіки.

Ключові слова: державне управління, механізми державного регулювання, трудова міграція, освіта, охорона здоров'я, регіон, розвиток трудового потенціалу, трудовий потенціал.

Постановка проблеми. Загальносвітові тенденції трансформацій суспільних систем і динамізм формування глобального інформаційного простору супроводжуються прискореним розвитком науки і техніки, інформаційних технологій, глибокими соціальними суперечностями, що негативно позначається на використанні трудового потенціалу й зумовлює посилення наукового інтересу до проблем системної трансформації використання трудового потенціалу в умовах становлення інформаційної економіки в контексті дотримання соціальних та економічних інтересів людини і суспільства [2, с. 356].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування, використання та розвитку трудового потенціалу присвячено численні праці українських та зарубіжних вчених, серед яких О. Гладун, С. Гринкевич, Т. Васильців, В. Гриньова, Г. Писаревська, Н. Коваль, Є. Чернявська та ін.

Та, незважаючи на наявність значного наукового доробку, у сучасних умовах інтеграційних процесів і трансформації економіки, актуальним є питання дослідження результативності механізмів державного регулювання розвитку трудового потенціалу країни і регіонів, зокрема аналізу факторів і причин, що впливають на процеси його формування й використання в Україні.

Мета цієї статті – дослідити сучасний стан і основні тенденції використання й розвитку трудового потенціалу країни і регіонів в Україні, визначити пріоритетні напрями державного регулювання розвитку трудового потенціалу в умовах переходу до інноваційних засад розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. Трудовий потенціал – це складна соціально-економічна категорія, що охоплює сукупність відносин із приводу формування професійних якостей людини, використання праці, її ефектив-
© Терещенко Д. А., 2019

ності та розвитку [14, с. 207]. Він вважається достатньо точною характеристикою трудових ресурсів та є сумою використаних і невикористаних можливостей людини у процесі трудової діяльності [3, с. 8].

На відміну від трудових ресурсів, що визначають кількість і структуру праці, трудовий потенціал характеризує її якість і потенційні можливості. Якісна характеристика трудового потенціалу країни і регіонів включає систему соціально-економічних складників трудової сфери суспільства (демографічний, медичний, освітньо-професійний, економічний, мотиваційний тощо), що перебувають у взаємозв'язку й можуть бути використані для задоволення матеріальних та духовних потреб суспільства.

Основним складником формування та розвитку трудового потенціалу є демографічний, що характеризує можливості покращання якості населення через зміни чисельності реального й потенційного населення працездатного віку. Проте динаміка чисельності населення, народжуваності, смертності в Україні свідчить про перспективи скорочення трудового потенціалу країни і регіонів найближчими роками. Найбільше втрат в Україні зазнає населення працездатного віку. Зокрема, на 1 березня 2019 р. чисельність наявного населення в Україні становила 42 101,7 тис. осіб. Лиш упродовж січня-лютого 2019 р. чисельність населення зменшилася на 51,5 тис. осіб. Природний рух населення в січні-лютому 2019 р. характеризувався суттєвим перевищенням числа померлих над живонародженими: на 100 померлих – 47 живонароджених [11].

В Україні утримується негативна тенденція народжуваності. Сумарний коефіцієнт народжуваності в 2017 р. в Україні становив 1,374 дитини на одну жінку репродуктивного віку (у 2016 р. – 1,466). У цілому рівень народжуваності з 11,4 на 1 000 населення у 2012 р. в Україні знизився до 11,0 у 2013 р., 10,8 – у 2014 р., 9,6 – у 2015 р., 9,3 – у 2016 р. [11].

Більш об'єктивною характеристикою процесу народжуваності слугує коефіцієнт сумарної народжуваності. За оцінками Відділу народонаселення ООН, коефіцієнт сумарної народжуваності нижче 2,1 не забезпечує простого відтворення населення. Цей показник у світі знизився з 3,0 у 1990–1995 рр. до 2,5 у 2010–2015 рр. За даними доповіді “Народонаселення світу в 2016 році”, середній коефіцієнт народжуваності (у однієї жінки у 2015–2020 рр.) загалом у світі становитиме 2,5, у т. ч. в більш розвинених регіонах 1,7, менш розвинених регіонах – 2,6, найменш розвинених країнах – 4,0, в Україні – 1,6. Такий стан справ загрожує національній безпеці України, оскільки сумарний показник народжуваності в країні залишається нижче межі простого відтворення населення, необхідного для підтримки стабільної чисельності працездатного населення [15, с. 89].

У роки незалежності України найбільше скоротилася чисельність дітей, а серед них – малолітніх (до 3 років) та підлітків 15–17 років. Натомість осіб, які належать до вікових груп 41–46 років, 54–57 років, 65–72 роки, а також тих, хто старше 75 років, в Україні наразі стало більше, ніж це було на межі 1980-х та 1990-х рр. Порівняння ж сучасної ситуації зі статеві-віковим розподілом населення на момент першого Всеукраїнського перепису населення засвідчує максимальне скорочення чисельності дітей і молоді 12–20 років і найвищі темпи зростання чисельності окремих груп зрілих та літніх осіб (якот: віком 55 та 57 років, 80- та 82-річних тощо) [13, с. 250].

На відміну від ситуації сторічної давнини, зараз в Україні має місце феномен чоловічої надсмертності: перевищення рівня смертності чоловіків

порівняно з жінками особливо помітно у працездатному віці. Головними причинами цього є смертність чоловіків від зовнішніх причин смерті, тютюнопаління та зловживання алкоголем [1, с. 61]. У 2017 р. в Україні померло 574,1 тис. осіб, або 14,51 особи на 1 000 наявного населення. Смертність населення в сільській місцевості значно вища, ніж у міських поселеннях: 17,31 померлих на 1 000 наявного населення в сільській місцевості проти 13,01 у міських поселеннях [12].

Результатом зниження народжуваності й зростання смертності є старіння населення. Зокрема, за величиною частки осіб віком 60 років і старше у загальній чисельності населення наша країна входить у число 30 найстаріших держав світу. За показниками тривалості життя Україна відстає від більшості розвинених країн, і це відставання наростає, іноді перевищуючи 10, а у чоловіків – майже 15 років [15, с. 30].

Вікова структура визначає таке демографічне навантаження: станом на 1 січня 2018 р. на 1 000 осіб у віці 16–59 років припадало 269 осіб у віці 0–15 років та 378 осіб у віці 60 років і старше. У сільській місцевості відповідні показники значно вищі (302 і 396 осіб), ніж у міських поселеннях (255 і 370 осіб). Порівняно з 2017 р. загальний коефіцієнт демографічного навантаження на 1 000 осіб у віці 16–59 років у цілому по Україні зріс з 632 до 647 осіб [11]. Результати демографічного прогнозу, розробленого фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень, також демонструють, що в Україні спостерігатиметься демографічний спад (табл. 1).

Таблиця 1
Прогнозовані зміни у працездатному віці (15–64 роки) населення
(на 1 000 осіб) в Україні [18]

2015–2020	2025–2030	2035–2040	2045–2050
-2401	-1324	-1268	-1719

Зазначені спадні тенденції формують відповідну картину деморозвитку і в регіонах України. Природне скорочення населення спостерігалось у 23 регіонах країни, і тільки в м. Києві, Закарпатській, Рівненській та Волинській областях зареєстровано природний приріст населення. У динаміці чисельності населення України на регіональному рівні спостерігаються певні відмінності, зумовлені особливостями як природного, так і міграційного руху населення. Найбільшими коефіцієнтами природного зменшення населення характеризувались найстаріші в демографічному відношенні області: Чернігівська (-10,3 %), Сумська (-8,9), Полтавська (-8,3), Черкаська (-7,8), Кіровоградська (-7,7), Запорізька (-7,1 %) [15, с. 13]. Проміжну позицію між найнесприятливішими демографічними регіонами й тими, у яких депопуляційні втрати є найменшими, посідають південні та частини – центральні області України [11].

Отже, демографічна ситуація в Україні залишається несприятливою, як у кількісному відношенні (зменшення чисельності населення і надвисока смертність при низькій народжуваності), так і в якісному (низький рівень очікуваної тривалості життя, демографічне старіння населення).

Поряд із процесами природного руху населення спостерігається і його механічний рух, тобто міграція, що не може не відбитися на складі та структурі трудового потенціалу країни і регіонів. Аналіз даних державної статистики демонструє [11], що нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів України, зокрема різні умови зайнятості та стану ринку праці, ак-

тивізують зовнішню та внутрішню трудову міграцію. Причому у внутрішній міграції домінують показники міграційного скорочення, тоді як зовнішня міграція характеризується переважно міграційним приростом.

В Україні масштаби зовнішньої міграції досягли катастрофічних розмірів. За кордоном сьогодні працюють від 3 до 5 млн українців. Тільки в Польщі налічується до 1 млн наших працівників. Опитування показують, що 65 % українців у віці 14–35 років бажають виїхати за кордон тимчасово або назавжди [16]. На кризовому етапі розвитку міграційних процесів відбулося не лише збільшення масштабів виїзду за кордон, а й певні зміни його характеристик та складу [8, с. 350]. По-перше, посилилася тенденція до зростання тривалості перебування поза межами країни, до трансформації тимчасової міграції в постійну. Наприклад, за підрахунками авторів організованого МОМ у 2014–2015 рр. дослідження фінансових надходжень, пов'язаних із міграцією, лиш упродовж 2014 р. з країни виїхали 18,2 тис. осіб, щоб возз'єднатися з членами сімей за кордоном [9, с. 42]. Зросла також чисельність українців, які зверталися в зарубіжних країнах за дозволами на проживання. Зокрема, у Польщі в 2014 р. чисельність таких звернень порівняно з довоєнним 2013 р. зросла вдвічі, у 2015 р. вона знову подвоїлася [19]. Варто зазначити, що чисельність громадян України, які мали в ЄС статус тривалого мігранта, що надає всю повноту прав постійного мешканця, у 2008 р. становила лише 50 тис. осіб, а в 2016 р., за даними Євростату, – уже майже 446 тис., тобто вдев'ятеро більше [8, с. 350].

Ключовим фактором розвитку трудового потенціалу країни є здоров'я населення.

Здоров'я сприяє підвищенню продуктивності праці, формуванню більш ефективних трудових ресурсів та більш здоровому старінню; скорочує витрати, пов'язані з хворобою та соціальною допомогою, а також витрати, пов'язані з наданням медичної допомоги; сприяє зменшенню витрат податкових надходжень до бюджету [15, с. 13].

Поряд з цим використання морально та технічно застарілого обладнання, небажання власників вкладати кошти в сучасні технології та створювати безпечні умови праці, відсутність на підприємствах достатнього соціального пакету, небажання хворих звертатися до лікарів на ранніх стадіях розвитку патології, недосконалість медичної допомоги працюючому населенню та інші об'єктивні й суб'єктивні фактори значною мірою впливають на показники професійної захворюваності, найчастіше в бік їхнього зменшення, що призводить до зниження фактичного рівня професійної патології. Проблема професійного здоров'я ускладнюється тим, що вона нашаровується на демографічну кризу та є соціально-економічною, медичною й гігієнічною проблемою в Україні [15, с. 147].

Рівень захворюваності населення на соціально небезпечні хвороби залишається занадто високим. Зокрема, як і раніше, спостерігається зростання кількості ВІА-інфікованих і хворих на СНІД з уперше в житті встановленим діагнозом. Протягом 2016 р. на території України було відзначено збільшення кількості вперше зареєстрованих випадків ВІА-інфекції – під медичний нагляд взято 17 066 осіб проти 15 869 у 2015 р., показник захворюваності склав 40,0 на 100 тис. населення, що на 7,5 % більше за показник 2015 р. (37,0 на 100 тис. населення) і на 10 % менше показника 2014 р. (44,8 на 100 тис. населення), коли інформацію збиралося з усієї території країни.

Зростання захворюваності на ВІА-інфекцію в цілому по Україні пов'язано зі зростанням захворюваності на ВІА у Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Тернопільській, Харківській, Херсонській областях та м. Києві. Сьогодні проблема туберкульозу вийшла за рамки суто медичної та набула статусу загальнодержавної, враховуючи, що туберкульоз є соціально небезпечною інфекційною хворобою, основними чинниками якої є соціальні, економічні, політичні аспекти, а наслідки безпосередньо впливають на економічну та національну безпеку України [15, с. 110–114].

Щорічне зростання показника захворюваності на поєднану патологію туберкульозу з ВІА із 4,8 на 100 тис. нас. у 2006 р. до 13,2 на 100 тис. нас. у 2016 р. свідчить про посилення тягаря епідемії ВІА-інфекції в країні. За рівнем споживання алкоголю на душу населення віком від 15 років українці перебувають серед світових лідерів, палить понад 6 млн українців, на диспансерному обліку перебуває майже 1 млн онкохворих, на діабет страждає понад 1,2 млн осіб [15, с. 112].

У структурі поширеності хвороб серед працездатного населення країни за основними класами хвороб розподіл рейтингових місць у 2016 р. залишився незмінним порівняно з попередніми роками: перше місце посіли хвороби системи кровообігу (23,93 %), друге – хвороби органів дихання (18,92), третє – хвороби органів травлення (10,70), четверте – хвороби сечостатевої системи (7,89), п'яте – хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини (5,55 %). У 2016 р. у семи областях України регіональний рівень поширеності хвороб серед працездатного населення був нижчим за загальноукраїнський (139 131,6 на 100 тис. відповідного населення), а у 18 регіонах – вищим. Найвищі регіональні показники поширеності хвороб серед працездатного населення спостерігаються у Дніпропетровській області (191 165,8 на 100 тис. відповідного населення), м. Києві (177 424,4, відповідно), у Сумській області (132 524,2, відповідно), Івано-Франківській області (172 951,1, відповідно), Чернівецькій області (172 423,8 відповідно). У 2016 р. у дев'яти регіонах зафіксовано нижчий рівень поширеності хвороб серед працездатного населення, ніж у 2012 р. (Вінницька, Донецька, Закарпатська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Черкаська області), і в 16 областях – вищий. Якщо порівнювати тенденції показника поширеності хвороб у 2016 р. відносно 2015 р., то в 22 областях спостерігається зростання показників поширеності, і в трьох регіонах відзначається зниження показників (Вінницька, Закарпатська і Херсонська області) [15, с. 76–77].

Наркоманія в Україні зростає на 8 % на рік, що є одним із найвищих у світі показників. 70 % наркоманів – молодь до 25 років. У цілому по країні на обліку з приводу вживання наркотичних засобів перебуває понад 100 тис. осіб, токсичних засобів – понад 800 осіб. Якщо врахувати “поправний” коефіцієнт ВООЗ, то прихована чисельність споживачів наркотиків на порядок більша від зареєстрованої. Ці тривожні цифри підтверджують, що значна частина населення України веде нездоровий спосіб життя, зокрема переважна більшість українців перебуває під впливом таких факторів ризику, як тютюнопаління, зловживання алкогольними напоями, нездорове харчування, недостатня фізична активність тощо [15, с. 480–482].

У сучасних умовах серед якісних характеристик трудового потенціалу провідне місце посідають освітній та інтелектуальний складники.

Незважаючи на достатньо високий рейтинг України за рівнем охоплення повною середньою та вищою освітою (відповідно, 41-ша та 13-та позиції в рейтингу конкурентоспроможності World Economic Forum за названими показниками), якість освіти залишається незадовільною [6, с. 274].

Оцінюючи тенденції в області освіти, слід відзначити скорочення чисельності студентів, яке почало відбуватися з 2007 р. З того часу абсолютна чисельність студентів скоротилася ледь не вдвічі (з 2,8 млн осіб до 1,5), скоротилося також і відносне число студентів у розрахунку на 10 тис. населення (з 606 до 363 осіб) через зміни вікового складу населення. Основною причиною такого скорочення стали демографічні втрати населення молодого віку, хоча все відчутнішим стає і відтік молоді для навчання за кордоном. Зменшення чисельності студентів та, відповідно, випускників загрожує появою певного дисбалансу між попитом та пропозицією робочої сили на національному ринку праці. Уже зараз за деякими професіями відбувається інтенсивне старіння зайнятих. Особливо це стосується менш престижних (непопулярних) професій. Але скорочення чисельності студентів загрожує не лише ситуації на ринку праці, адже університети – це ще й викладачі, які залишаються без роботи. Серйозним викликом щодо забезпечення перспективних потреб у кадрах є збереження значних обсягів тих, хто працює не за отриманою спеціальністю [13, с. 277].

Чисельність аспірантів в 2010, 2015, 2016 рр. також має спадну тенденцію (рис. 1).

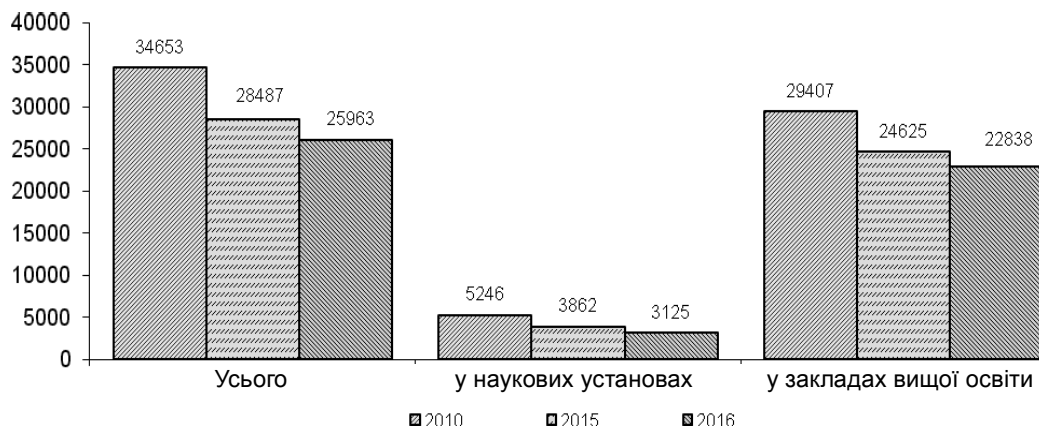

Рис. 1. Чисельність аспірантів в 2010, 2015, 2016 рр., особи [10]

Щодо оцінювання такого складника, як науковий потенціал, варто зазначити, що його роль у сучасному розвитку вітчизняної економіки істотно недооцінено.

Чисельність тих, хто працює у сфері досліджень і розробок, та їхня частка в загальній чисельності зайнятого населення можуть слугувати вагомим показником рівня інноваційного розвитку та його трудових ресурсного забезпечення. Але за період з 2010 по 2018 рр. чисельність наукових працівників в Україні скоротилася вдвічі (з 182,484 тис. до 88,128 тис. осіб). У 2017 р. частка виконавців НДР (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній чисельності зайнятого населення становила 0,58 % (у 2016 р. – 0,60 %).

За даними Євростату, у 2017 р. найвищою ця частка була в Австрії (3,10 %), Фінляндії (3,21), Швеції (2,97); найнижчою – у Румунії (0,53), Польщі (1) та Болгарії (1 %) [11].

Обсяги фінансування наукових досліджень та винаходів в Україні знизилися з 1,17 % ВВП у 2005 р. до 0,75 % у 2010 р. та до 0,45 % у 2017 р. За даними 2015 р., частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС у середньому становила 2,03 %. Більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Швеції – 3,26 %, Австрії – 3,07, Данії – 3,03, Фінляндії – 2,90, Німеччині – 2,87, Бельгії – 2,45, Франції – 2,23 %; меншою – у Кіпрі, Румунії, Латвії та Мальті (від 0,46 до 0,77 %) (табл. 2) [10].

Таблиця 2

Питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП (за даними Євростату) (у відсотках) [10]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ЄС 28	1,93	1,97	2,01	2,03	2,04	2,03	...	...
Болгарія	0,56	0,53	0,60	0,63	0,79	0,96	...	...
Естонія	1,58	2,31	2,12	1,73	1,45	1,50	...	...
Іспанія	1,35	1,33	1,29	1,27	1,24	1,22	...	...
Латвія	0,61	0,70	0,67	0,61	0,69	0,63	...	...
Литва	0,78	0,90	0,89	0,95	1,03	1,04	...	...
Німеччина	2,71	2,80	2,87	2,82	2,89	2,87	...	...
Польща	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1,00	...	...
Румунія	0,45	0,49	0,48	0,39	0,38	0,49	...	...
Словаччина	0,62	0,66	0,80	0,82	0,88	1,18	...	...
Словенія	2,06	2,42	2,58	2,6	2,38	2,21	...	...
Угорщина	1,15	1,19	1,27	1,39	1,36	1,38	...	...
Чеська Республіка	1,34	1,56	1,78	1,90	1,97	1,95	...	...
Україна	0,75	0,65	0,67	0,70	0,60	0,55	0,48	0,45

У 2017 р. серед регіонів України найбільше інноваційно активних підприємств налічувалося в Харківській області (111), м. Києві (95), Дніпропетровській (51), Львівській (48) та Запорізькій (42) областях. Найбільшу частку інноваційних підприємств було відзначено в Харківській, Тернопільській, Миколаївській та Черкаській областях [11].

Негативна динаміка впливу наукових кадрів з України також свідчить не на користь нашої економіки. Загалом, із 1991 р. Україну покинуло, за різними підрахунками, більше 100 тис. учених. На тлі загальної тенденції зростання чисельності вчених у світі на 20 %, за даними ЮНЕСКО, в Україні лише в 2015 р. полишили Національну академію наук 2 730 осіб (із них 95 докторів і 511 кандидатів наук), а чисельність учених у роки незалежності зменшилася втричі, що характеризує найбільші втрати серед усіх галузей і сфер діяльності [16, с. 1].

Таким чином, незважаючи на велику кількість законодавчих та деякі практичні урядові заходи, Україна з року в рік втрачає свій науковий потенціал.

Економічному складнику трудового потенціалу країни притаманна суттєва міжрегіональна диференціація концентрації ділової активності навколо потужних промислових вузлів, що спричиняє зменшення можливостей використання трудового потенціалу на “периферійних” територіях. Аналіз по-

казників валового регіонального продукту (ВРП) на одну особу свідчить про нестійкий характер перебігу економічних процесів і відсутність дієвого економічного регулювання розвитку регіонів.

Зокрема, протягом 2010–2016 рр. нараховувалося від чотирьох до шести областей, у яких рівень ВРП у розрахунку на одну особу перевищував середню його величину по країні. Серед таких областей: Дніпропетровська, Донецька (до 2014 р.), Запорізька (з 2014 р.), Київська, Полтавська та Харківська (з 2016 р.). При цьому максимальний діапазон у міжрегіональних відмінностях за цим питомим показником зріс з 3,07 (2003 р.) до 5,69 разу (2016 р.). Области-аутсайтери за цим питомим показником – Закарпатська, Луганська, Тернопільська і Чернівецька, які стійко посідали останні або передостанні місця в умовному ранжуванні [11]. Наявність помітного розриву в показниках соціально-економічного розвитку регіонів має низку негативних наслідків, дія яких і в подальшому мультиплікує процеси диспропорційності.

Для аналізу кількісного складу трудового потенціалу країни і регіонів ключове значення має динаміка чисельності економічно активного населення у віці 15–70 років, що є основним його складником. Протягом 2007–2017 рр. чисельність цієї категорії населення зменшилася на 18,6 % та упродовж семи років мала тенденцію до постійного зниження. Незначне підвищення чисельності економічно активного населення працездатного віку було зафіксовано у 2010–2013 рр., однак із 2014 р. ця тенденція не зберігалася. Зокрема, у 2016 р. відносно 2010 р. економічно активне населення у віці 15–70 років скоротилося на 1,4 % (працездатного віку – на 0,8 %). Рівень економічної активності населення значно відрізняється за регіонами країни. Наприклад, у 2017 р. економічно активне населення в м. Києві складало 66,4 %, Миколаївській області – 63,3; Чернігівській – 63,1%. У таких областях, як Волинська, Тернопільська, Одеська цей показник був нижчий за середній по країні та становив, відповідно: 55,8; 57,9; 60,4 % [11].

Головним індикатором стану ринку праці є рівень безробіття, який відзеркалює ступінь відповідності між пропозицією робочої сили та попитом на неї. Як свідчать дані Державної служби статистики України, ситуація на ринку праці залишається напруженою та супроводжується скороченням попиту на робочу силу. Чисельність безробітних у 2017 р. становила 1,69 млн осіб. Рівень безробіття, за методологією Міжнародної організації праці (МОП), становив 9,5 %, а серед осіб працездатного віку – 9,9 % економічно активного населення (в 2000 р. цей показник становив 11,6; у 2011 р. – 7,9 %). Рівень безробіття значно варіює залежно від вікової групи. Серед молоді у віці до 25 років рівень безробіття залишається більш як удвічі вищим, ніж в середньому по країні (2016 р. – 16,9; 2017 р. – 17,8 %) [11].

Зміни в економічній та політичній ситуації в країні відбилися в сегментації ринку праці, зокрема у змінах структури працюючих за видами економічної діяльності. У період 2010–2017 рр. зросла питома вага зайнятого населення в сільськогосподарському секторі (на 3 %) та зменшилася – у секторі операцій з нерухомим майном (на 3,8 %). Водночас загальна чисельність зайнятого населення в цей період зменшилася на 3 989 тис. осіб, що відбилося в чисельному складі працюючих за всіма видами економічної діяльності. Найбільша чисельність зайнятого населення останніми роками спостерігається у сфері оптової та роздрібною торгівлі, сільському, лісовому та рибному господарстві, а також за напрямом переробки та експорту сільськогосподарської продукції;

у будівництві та на проектах, пов'язаних зі створенням та відновленням інфраструктури та промисловості, хоч у кожній із них спостерігається спад протягом останнього року. Найнижчі показники зайнятості у сфері мистецтва, спорту та відпочинку, інформації та телекомунікації, фінансової діяльності [11]. Формування саме таких тенденцій на ринку праці відбувається через те, що Україна залишається сировинною і низькотехнологічною країною.

Гострою проблемою сьогодні можна вважати скорочення ринку праці, коли не вистачатиме працівників у багатьох галузях народного господарства для нормального функціонування їх. За прогнозними даними, у 2020 р. необхідність у промисловому секторі кваліфікованих робітників у більшості регіонів України буде забезпечено лише на 30–40 % [7].

Регіональний аналіз ринку праці за дев'ять місяців 2018 р. демонструє найбільший рівень зайнятості в м. Києві (62,7 %) та Харківській області (61,8 %). Найменші рівні безробіття (за методологією МОП) за аналогічний період зареєстровано в Харківській області (5,1 %), м. Києві (6,0), Київській області (6,1), Одеській області (6,1 %) [11]. На початок 2018 р. в Державній службі зайнятості було зареєстровано 3,3 млн вакансій. Значна кількість вакансій, зареєстрованих на ринку праці, не заповнюється через низьку оплату праці [4]. При цьому низький рівень заробітної плати запропоновано і висококваліфікованим представникам робочих професій [7].

Аналіз основних тенденцій розвитку ринку праці в Україні в динаміці свідчить, що скорочення чисельності населення разом з його старінням негативно позначаються не лише на демографічних процесах, а й на економічній активності населення та ринку праці, економічному піднесенні на засадах інноваційного розвитку. До основних позитивних змін на ринку праці відносяться: зростання зайнятості в галузях, пов'язаних із розвитком сільського, лісового та рибного господарства, а також за напрямом переробки та експорту сільськогосподарської продукції; збільшення обсягів зайнятих у будівництві та на проектах, пов'язаних зі створенням та відновленням інфраструктури.

Мотиваційною основою підвищення продуктивності праці, нарощування трудового потенціалу, поліпшення його якісних характеристик є заробітна плата, що уособлює в собі винагороду за виконану працю та вартість відтворення робочої сили. Поряд із цим на сьогодні існує тенденція відставання заробітної плати від світового рівня.

У січні – березні 2019 р. середня номінальна заробітна плата штатного працівника зросла порівняно з відповідним періодом минулого року на 20,8 % і становила 9 629 грн. У березні 2019 р. середня номінальна заробітна плата штатного працівника була 10 237 грн, що у 2,5 раза вище рівня мінімальної заробітної плати (4 173 грн). Індекс реальної заробітної плати в березні 2019 р. порівняно із лютим 2019 р. склав 107,6 %, відносно березня 2018 р. – 112,5 %. Збільшення оплати праці в березні 2019 р. порівняно з попереднім місяцем спостерігалось в усіх регіонах і коливалося від 1,6 % у Луганській області до 20,5 % в Рівненській. Разом із тим лише в п'ятих регіонах заробітна плата була більше за середню по Україні: м. Київ – 16 207 грн, Донецька область – 11 365, Запорізька – 10 496, Київська – 10 386, Дніпропетровська – 10 327 грн. Найнижчий рівень заробітної плати, який не перевищував 78 % від середнього по економіці, спостерігався в Чернівецькій, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській, Кіровоградській та Луганській областях [11].

Попри те, що середня заробітна плата в останні роки зросла (рис. 2), вона ще значно відстає від рівня розвинених країн. Для порівняння: середня заробітна плата у Швейцарії складає 6 301 дол., Австралії – 3 780, Данії – 3 269, США – 3 258, Великобританії – 2 960, Німеччині – 2 851 дол. Навіть якщо знехтувати даними щорічних лідерів рейтингу, пристойний рівень заробітної плати порівняно з Україною мають такі країни Східної Європи, як Чехія (1 020 дол.), Словенія (1 275), Польща (905). Вищу заробітну плату, ніж Україна, мають Бразилія (757 дол.), Китай (731), Росія (686) і навіть Єгипет (264 дол.) [17]. Україна опинилася серед таких країн, як В'єтнам, Індонезія, Нігерія тощо.

Низька заробітна плата в Україні робить вітчизняний ринок праці непривабливим порівняно з ринками країн Євросоюзу. Також низький рівень заробітної плати стимулює неформальну, тіньову зайнятість в Україні та посилює зубожіння населення. Приміром, “за даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені Птухи, майже 60 % українців живуть за межею бідності. А за минулорічними даними ООН, ця цифра сягає 80 %. В Україні середньостатистична сім'я витрачає на продукти харчування стабільно більше 50 % від сукупних витрат на місяць. За міжнародними стандартами, сім'ї, в бюджеті яких витрати на харчування перевищують 50 % сукупних витрат, вважаються бідними” [6, с. 480–482].

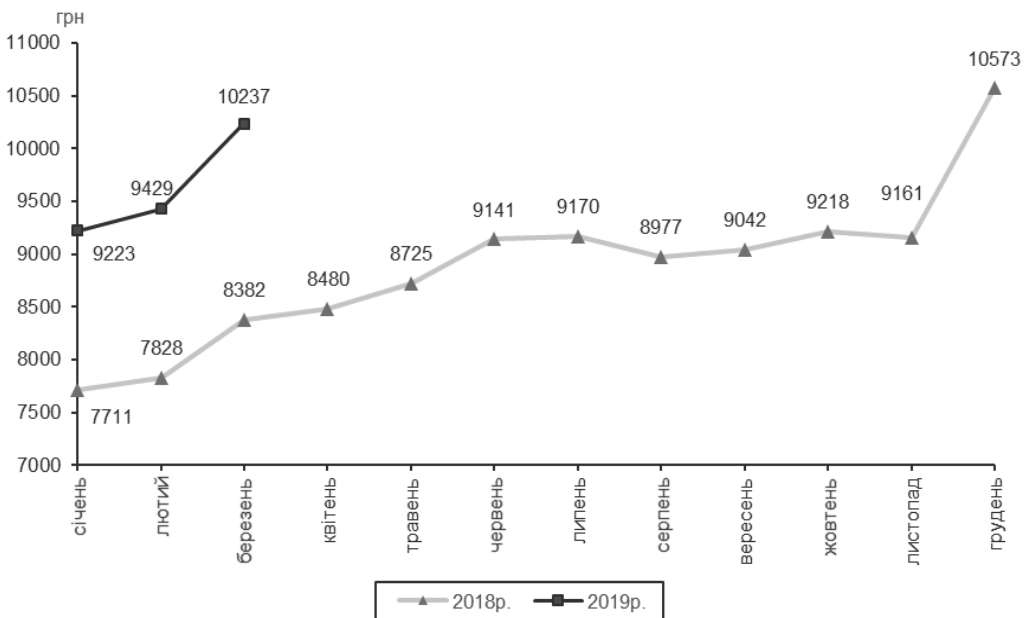

Рис. 2. Динаміка середньої заробітної плати у 2018–2019 рр.

Слід зазначити, що “реалії сьогодення змушують нас визнати те, що головною проблемою вітчизняного ринку праці є не безробіття, а недостатня якість пропонувананих робочих місць, яка характеризується досить низьким рівнем оплати праці” [7].

Отже, аналіз сучасного стану трудового потенціалу країни і регіонів, для якого є властивим поглиблення негативних тенденцій, свідчить про порушення рівності можливостей людського розвитку і невідповідність до пріоритетів інноваційного розвитку національної економіки України. У цьому контексті особливого значення набуває вдосконалення механізмів державного управління формуванням, використанням і розвитком трудового потенціалу країни і регіонів: удосконалення правової основи забезпечення розвитку трудового потенціалу; узгодження концепції розвитку трудового потенціалу з демографічною, освітньою політикою, політикою зайнятості й охорони здоров'я; розроблення загальних принципів, функцій і методів державного регулювання названих процесів; упорядкування інструментів державної фінансової підтримки програм розвитку трудового потенціалу; формування сукупності політичних, економічних, правових, соціальних та духовних (культурних) правил і норм, що визначають рамкові умови функціонування системи інститутів формування й розвитку трудового потенціалу країни і регіонів як об'єктів державного управління.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проблема знецінювання й деградації трудового потенціалу країни і регіонів вимагає невідкладного розв'язання на рівні держави, прийняття відповідних законів, спрямованих на розвиток нових якісних характеристик трудового потенціалу для використання в економіці знань; розроблення і здійснення взаємопов'язаних дієвих державних і регіональних програм, які б враховували значне розшарування між регіонами; удосконалення механізмів державного управління; зміни домінантних цінностей у суспільстві та формування умов, передумов, підстав для розвитку трудового потенціалу та його реалізації на основі модернізації соціальних систем і суспільних відносин. Це, у свою чергу, актуалізує розвиток та поглиблення місцевого самоврядування, що дозволить наблизити розв'язання актуальних соціально-економічних завдань розвитку трудового потенціалу безпосередньо до його носіїв.

Одним із перспективних напрямів формування й використання трудового потенціалу країни і регіонів має стати збалансований розвиток трьох форм управління: державної, приватної та суспільної. Спільна діяльність представників бізнесу, влади та суспільного сектору при реалізації заходів щодо формування й реалізації трудового потенціалу розширюватиме можливості забезпечення сталого розвитку на регіональному і національному рівнях, посилить конкурентоспроможність території, дозволить зменшити міжтериторіальні дисбаланси, сприятиме розвитку інноваційних форм проектного менеджменту, стимулюванню підприємництва та попиту, а також вирішенню соціально-економічних проблем в Україні.

Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення напрямів удосконалення механізмів державного регулювання розвитку трудового потенціалу регіону в Україні.

Список використаних джерел

1. Гладун О. М. Нариси з демографічної історії України ХХ століття : монографія / НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2018. 224 с.
2. Гринкевич С., Васильців Т. Системна трансформація використання трудового потенціалу країни. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 5 (167). С. 356–364.

3. Гриньова В. М., Писаревська Г. І. Управління кадровим потенціалом підприємства : монографія. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2012. 228 с.
4. Державна служба зайнятості України. Аналітика та прогноз : інформ.-аналіт. зб. Київ, 2018. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analituka> (дата звернення : 13.05.2019).
5. Досвід працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: погляд випускників та роботодавців. URL: <http://www.slideshare.net/bestuniverua/ss-27208268> (дата звернення : 13.05.2019).
6. Інноваційна Україна 2020 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. Київ, 2015. 336 с. (дата звернення : 13.05.2019).
7. Коваль Н. О. Фінансові аспекти стимулювання розвитку трудового потенціалу в умовах інновацій. *Ефективна економіка*. 2018. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6487>.
8. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
9. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток України / Міжнар. організація з міграції. Київ, 2016. С. 42.
10. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm (дата звернення : 13.05.2019).
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення : 13.05.2019).
12. Україна у цифрах у 2017 році. Демографічна ситуація в Україні у 2017 році / Держстат України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/dem_2017 (дата звернення : 13.05.2019).
13. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доп. / Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
14. Чернявська Є. І., Ілляшенко О. В., Рубан Е. В. Управління трудовим потенціалом країни і регіонів: актуальні питання. *Актуальні проблеми науково-промислового комплексу регіонів : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 18–24 квіт. 2017 р., м. Рубіжне*. Харків : Мачулін, 2017. 448 с.
15. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2016 рік / МОЗ України, ДУ "УІСД МОЗ України". Київ, 2017. 516 с.
16. 65 % українців у віці 14–35 років хочуть виїхати за кордон тимчасово або назавжди, – опитування. URL: https://sensor.net.ua/ua/news/387911/65_ukrayintstv_u_vitsi_1435_rokiv_hochut_vuyihaty_za_kordon_tymchasovo_abo_nazavjdy_opytuvanny (дата звернення : 13.05.2019).
17. Earnings. ILOSTAT. International Labour Organization. URL: <http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx>.
18. Migration Profiles – Common Set of Indicators URL: <http://esa.un.org/MigGMGProfiles/MPCSI.htm>.
19. Raport na temat obywateli Ukrainy URL: <http://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-specjalne/biezaca-sytuacja-dotyczacaukrainy>.

References

1. Gladun, O.M. (2018). Narisi z demografichnoyi istoriyi Ukrayini XX stolittya [Essays on demographic history of Ukraine of the twentieth century]: monograph. Kyiv [in Ukrainian].
2. Grinkevich, S., Vasiltsiv, T. (2015). Sistemna transformatsiya vikoristannya trudovogo potentsialu krainy. *Actual problems of the economy*. 5. 356–364. [in Ukrainian].
3. Grinova, V.M., Pisarevska, G.I. (2012). Upravlinnya kadrovim potentsialom pidpriemstva [Management of personnel potential of the enterprise] : monograph. Kharkiv: KhNEU [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba zaynyatosti ukrayini. Analitika ta prognoz, Kyiv : informatsiyno-analitichniy zbirnik. 2018. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analituka> [in Ukrainian].
5. Dosvid pratsevlashtuvannya vipusknikiv vischih navchalnih zakladiv: poglyad vipusknikiv ta robotodavtsiv. URL: <http://www.slideshare.net/bestuniverua/ss-27208268> [in Ukrainian].
6. Innovatsiyna Ukrayina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: national report] (2015). V.M. Geits [Ed.] Kyiv [in Ukrainian].

7. Koval, N.O. (2018). Finansovi aspekti stimulyuvannya rozvitku trudovogo potentsialu v umovah innovatsiy. *Effective economy*. 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6487>. [in Ukrainian].
8. Malinovska, O.A. (2018). Migratsiyna politika: globalniy kontekst ta ukrayinski realiyi [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities]: monograph. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
9. Migratsiyna yak chinnik rozvitku v ukrayini. doslidzhennya finansovih nadhodzhen, pov'yazanih z migratsiyeu, ta yihnogo vplivu na rozvitok Ukrayini [Migration as a factor in development in Ukraine. Investigation of financial incomes related to migration, and their impact on the development of Ukraine] (2016). Kyiv [in Ukrainian].
10. Naukova ta innovatsiyna diyalnist v Ukrayini. statistichniy zbirnik. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm [in Ukrainian].
11. Oftsiyiniy sayt derzhavnoyi sluzhbi statistiki Ukrayini. URL: www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
12. Ukrayina u tsifrah u 2017 rotsi. Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini. Demografichna situatsiya v Ukrayini u 2017 rotsi URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/dem_2017 [in Ukrainian].
13. Ukrayinske suspilstvo: migratsiyniy vimir: nats. Dopovid. Institut demografiyi ta sotsialnih doslidzhen im. m. v. ptuhi nan ukrayini (2018). Kyiv [in Ukrainian].
14. Chernyavska, E.I. (2017). Upravlinnya trudovim potentsialom krayini i regioniv: aktualni pitannya. *Aktualni problemi naukovo-promislovogo kompleksu regioniv: materialy III Vseukrayinskoj nauk.-prakt. konf.* (18–24 kvitnya 2017). Rubizhne [in Ukrainian].
15. Schorichna dopovid pro stan zdorov'ya naseleennya, sanitarno-epidemichnu situatsiyu ta rezultati diyalnosti sistemi ohoroni zdorov'ya Ukrayini. 2016 r. [Annual report on the state of health of the population, the sanitary-epidemic situation and the results of the health care system of Ukraine. 2016 year] (2017). Kyiv [in Ukrainian].
16. 65 % ukrayintsiv u vitsi 14-35 rokiv hochut viyihati za kordon timchasovo abo nazavzhd, – opituvannya. URL: https://censor.net.ua/ua/news/387911/65_ukrayintsiv_u_vitsi_1435_rokiv_hochut_vyiyhati_za_kordon_tymchasovo_abo_nazavjdy_opytuvanny [in Ukrainian].
17. Earnings. ILOSTAT. International Labour Organization. URL: <http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/ Page3.jspx>
18. Migration Profiles – Common Set of Indicators. URL: <http://esa.un.org/MigGMGProfiles/MPCSI.htm>.
19. Raport na temat obywateli Ukrainy URL: <http://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-specjalne/biezaca-sytuacja-dotyczacaukrainy>.

Tereshchenko D. A., PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Management and Public Administration Department, Kharkiv National University of Construction and Architecture, Kharkiv
ORCID 0000-0003-0633-0097

LABOR POTENTIAL OF COUNTRY AND REGIONS: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS

The global trends of social system transformations and the dynamic nature of the global information space are accompanied by an accelerated development of science and technology, information technologies, and simultaneously, by acute social conflicts, which affects negatively the employment of labor potential and stipulates an increased research interest in the problems of the system transformation of labor potential use under the conditions of forming information economy in the context of meeting social and economic interests of individuals and the society.

The paper objective is to explore the current state and the basic trends of employment and development of the labor potential of Ukraine and the country's regions, to identify the priority areas of the state regulation under the transition towards the innovational principles of economic development.

The analysis of the current state of the labor potential of the country and its regions, the characteristic feature of which is aggravation of the negative trends (depopulation; considerable migration losses of the population of the productive age group and that of high professional qualification; worsened health indices in all the age groups; inadequate sex and age structure of the

population; reduction of the birth rate; general aging of the population; low level of remuneration; accelerated migration; impoverishment of the population, etc.) testify to violation of equality of opportunities for people's development and inconsistency with the priorities of innovation development of the national economy of Ukraine.

The problem of devaluation and degrading of the labor potential of the country and its regions requires an immediate solution at the national level, in particular: adoption of the relevant laws aimed at development of new qualitative characteristics of labor potential for application of the knowledge in the economy; elaboration and implementation of effective interrelated state and regional programs which could take into account a considerable difference between the regions; improvement of public administration mechanisms; a change of the dominant social values and formation of the conditions, prerequisites, and grounds for labor potential development and its employment on the basis of the modernization of social systems and social relations. This, in turn, brings to the forefront the issues of local government development, which would allow bringing closer the solution of the topical socio-economic tasks of labor potential development.

A balanced development of the three forms of management, namely: state, private, and social, should become one of the promising areas of forming and employment of the labor potential of the country and its regions. Joint activity of business representatives, authorities, and the social sector in implementing measures aimed to form and realize labor potential will make it possible: to create ample opportunities for the sustainable development at the regional and national levels; to enhance the competitive capacity of the territories; to alleviate inter-regional imbalance; and will promote the advancement of the innovative forms of project management, stimulation of entrepreneurship and demand, as well as solution of the socio-economic problems in Ukraine.

Key words: public administration, mechanisms of state regulation, labor migration, education, healthcare, region, labor potential development, labor potential

Надійшла до редакції 03.05.2019 р.